

מה פשר הספר שנמצא בימי יאשיהו?

תקציר

במאמר זה ייעשה ניסיון לבאר על-שום-מה דווקא ספר דברים – בבינוי ספר תורת ה' **ביד משה** (שהיה כבר קיים בראשית תקופת המלכים) – 'הומצא', על-ידי חלקיהו, הכהן הגדול, ליאשיהו המלך, הרפורמטור הגדול.

מילות מפתח: ספר דברים; הדויטרונומיסט; ספר משה; ספר הברית; פרשת המלך; יאשיהו; חלקיהו הכהן; חולדה הנביאה.

מבוא

בשאלת מיהותו ומהותו של הספר, אשר נמצא בימי יאשיהו בבית ה' (מלכים ב' כ"ב כ"ג – דברי-הימים ב' ל"ד) – דנו ראשונים ואחרונים. הפירוש, המיוחס לרש"י, קובע בפירושו לדברי-הימים ב' ל"ד, יד, כי הספר, שמצא חלקיהו הכהן בבית ה', היה ספר דברים לבדו.¹

בחקר המקרא – הקביעה, שהספר 'שנמצא' הוא ספר דברים, אשר 'הומצא' באותם ימים – הפכה ליסוד מוצק בתאוריה 'הדויטרונומיסטית', שאף זכתה לכינוי: "הנקודה הארכימדית" ("אבן-הפינה") בקביעת סיווגה ותיארוכה של הספרות המקראית.²

משום התמקדותנו בנושא "הספר שנמצא" – השוואת שני הסיפורים (במלכים ובדברי-הימים) תצטמצם בנקודה זו בלבד. עם זאת, נקדים ונציין שניים מן ההבדלים הבולטים בכללותם:

בעוד ספר מלכים נותן מקום נרחב ומפורט למעשי יאשיהו בטיהור הארץ (ביהודה ובערי שומרון) מן העבודה הזרה (בייחוד בבמות) – ספר דברי-הימים מסתפק בראשי-פרקים בלבד.

היפוכם של דברים באשר לחגיגת הפסח בירושלים: בעוד שספר דברי-הימים מעצים את האירוע – ספר מלכים מסתפק בתמצית הדברים.

לענייננו, נציין, כי בסיכום תולדות יאשיהו – כורך המספר במלכים את השניים (חגיגת הפסח וביעור העבודה הזרה) בזיקה ל"ספר שנמצא" (מל"ב כ"ג, כג-כד):

1. ראו ע' ויזל, 'תקדים יהודי לדה וטה: הספר שמצא חלקיהו הכהן בבית ה' בפירוש המיוחס לרש"י לספר דברי הימים', **שנתון לחקר המקרא והמזרח הקדום**, יז (תשס"ז), עמ' 103-112.
2. ראו תמצית הדברים – במבוא של מ' ויינפלד, **דברים** (עולם התנ"ך), תל-אביב תשנ"ד, עמ' 27-8 ודבריו בספר **דברי הימים ב'** (עולם התנ"ך), תל-אביב תשנ"ה, עמ' 264-265. ראו גם פרופ' י"מ גרינץ, 'הסיפור על הריפורמה של המלך יאשיהו', ב"צ לוריא (עורך), **עיונים בספר מלכים**, ב (דברי חוג העיון בתנ"ך בבית ראש הממשלה דוד בן-גוריון), ירושלים תשמ"ה, עמ' 349-373.

שנתון "Le" – תשע"ד – כרך י"ט

כי אם בשמונה עשרה שנה למלך יאשיהו נעשה הפסח הזה לה' בירושלם.
וגם את האבות - - - ואת כל השקצים - - - בער יאשיהו - למען הקים את
דברי התורה, הכתבים על הספר, אשר מצא חלקיהו הכהן (ב) בית ה'.

ובזיקה לנושא עיוננו, כמבואר בסמוך, מציין המספר לסיום (פסוק כה):

וכמה לא היה לפניו מלך, אשר שב אל ה' בכל לבבו ובכל נפשו ובכל מאדו -
ככל תורת משה, ואחריו לא קם כמוהו.

ואכן דיוננו יפתח בבירור מהות ספר תורת משה - בשמו המלא - כשם שהוא מופיע בדהיי"ב ל"ד,
ד-טז:

ובהוציאם את הכסף המובא (ל) בית ה' - מצא חלקיהו הכהן את ספר תורת
ה' ביד משה. ויען חלקיהו ויאמר אל שפן הסופר: ספר תורה מצאתי בבית
ה'! ויתן חלקיהו את הספר אל שפן - ויבא שפן את הספר אל המלך.

במקביל אומר המספר במל"ב כ"ב, כח:

ספר תורה מצאתי (ב) בית ה'.

לאחר הצעת 'זהותו' של הספר - ננסה לבאר על שום מה 'מצא' או 'המציא' הכהן הגדול חלקיהו
את ה'ספר', ומדוע פעל למען יקרא בו המלך יאשיהו - מי שמוצג רק על-ידי המספר בדהיי"ב
ל"ד, ג - באופן הבא:

ובשמונה שנים למלכו, והוא עודנו נער, החל לדרוש לאלהי דויד אביו.
ובשתים עשרה שנה החל לטהר את יהודה ואת ירושלם מן הבמות והאשרים
והפסלים והמסכות.

"ספר משה"

לשם בירור מהות הספר שנמצא - ספר תורת ה' ביד משה בלשון המספר בספר דברי-הימים -
נעקוב תחילה אחר השם ספר משה, כפי שהוא מופיע במקרא.

הנחתנו: שם זה אינו אלא קיצורו של השם המלא, שהכרנו בספר דברי-הימים. הביטוי המקוצר
"ספר משה" מופיע אף-הוא בשניים מן הספרים המאוחרים במקרא:

הראשון - בספר נחמיה י"ג, א-ב:

ביום ההוא נקרא בספר משה באזני העם ונמצא כתוב בו: אשר לא יבוא עמוני
ומאבי בקהל האלהים עד עולם. כי לא קדמו את בני-ישראל בלחם ובמים;
וישכר עליו את בלעם לקללו - ויהפך א-להינו הקללה לברכה.

הכתוב מתייחס, כמעט מילולית, לאמור אך ורק בספר דברים כ"ג, ד-ה:

לא יבוא עמוני ומאבי בקהל ה'; גם דור עשירי לא יבא בקהל ה' עד עולם, על
דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים, בדרך, בצאתכם ממצרים; ואשר
שכר עליך את בלעם בן בעור, מפתור ארם נהרים, לקללך. ולא אבה ה'
א-להיך לשמע אל בלעם - ויהפך ה' א-להיך לך את הקללה לברכה, כי אהבך
ה' א-להיך.

נמצא אפוא, שהביטוי: בספר משה - במעמד, המתואר בספר נחמיה - מתייחס אל האמור

בספר דברים.

האזכור השני של "ספר משה" מופיע בדה"ב כ"ה, א-ד:

בן עשרים וחמש שנה מלך אמציה - - - ויהי כאשר חזקה הממלכה עליו, ויהרג את עבדיו, המכים את המלך אביו. ואת בניהם לא המית, כי (עשה) ככתוב בתורה, בספר משה, אשר צוה ה' לאמר: לא ימותו אבות על בנים, ובנים לא ימותו על אבות, כי (=אלא) איש בחטאו ימותו.

גם מובאה זו, מילולית, מצויה בספר דברים, בלבד, כ"ד, טז:

לא יומתו אבות על בנים, ובנים לא יומתו על אבות – איש בחטאו יומת.

שוב נמצאנו למדים, כי הביטוי בספר משה מתייחס לאמור בספר דברים דווקא.

להלן נראה, כי בדה"ב ל"ה, יב – מופיע **ספר משה** בשלישית:

ויסירו (הלוויים את) העלה לתתם (=כדי לתת את החלבים לכהנים) למפלגות (=לפלוגות, למשמרות) לבית אבות (=שהן בתי אבות), לבני העם, להקריב לה' ככתוב בספר משה, וכן – לבקר.

ההערה בסיום: **וכן לבקר**, כפי שנבאר להלן – מתייחס לאמור בדברים ט"ז, ב:

וזבחת פסח לה' א-להיך, צאן ובקר (בנוסף לשה) – במקום אשר יבחר ה' לשכן שמו שם.

נראה לנו, כי על יסוד כתובים אלה – שנו חכמים בבבלי בבא בתרא י"ד ע"ב: "ומי כתבן? משה כתב ספרו ופרשת בלעם ואיוב". "ספרו" – דהיינו ספר משה – הוא ספר דברים.

לא כן גרסת הירושלמי שלפנינו (סוטה ה, ו): "משה כתב חמשה ספרי תורה וחזר וכתב פרשת בלק ובלעם וכתב ספרו של איוב".

"ספר תורת משה"

ואכן ההתייחסות אל ספר דברים, תחת הכותרת "ספר תורת משה", מצויה בספר יהושע – בסוף פרק ח', ל-לה:

אז יבנה יהושע מזבח לה', א-להי ישראל, בהר עיבל. כאשר צוה משה, עבד-ה', את בני-ישראל, ככתוב בספר תורת משה: מזבח אבנים שלמות, אשר לא הניף עליהן ברזל. ויעלו עליו עלות לה' ויזבחו שלמים, (לאחר ש) ויכתב שם על האבנים את משנה תורת משה, אשר כתב לפני בני-ישראל.

וכל ישראל וזקניו ושטריו (=ושוטריו) ושפטיו עמדים מזה ומזה לארון נגד הכהנים הלויים, נשאי ארון ברית ה', כגר כאזרח, חָצִינוּ אל מול הר גרזים, וְהִחָצִינוּ אל מול הר עיבל, כאשר צוה משה, עבד-ה', לברך את העם ישראל בראשונה. ואחר-כן קרא (משה) את כל דברי התורה – הברכה והקללה – ככל הכתוב בספר-התורה. לא היה דבר מכל אשר צוה משה, אשר לא קרא יהושע נגד כל קהל ישראל והנשים והטף והגר ההלך בקרבם.

שוב, צו זה מתייחס אל האמור בספר דברים, בלבד, כ"ז, א-ח:

ויצו משה וזקני ישראל את העם לאמר: שִׁמְרוּ את כל המצוה, אשר אנכי מצוה אתכם היום. והיה ביום אשר תעברו את הירדן אל הארץ, אשר ה' א-להיך נתן

לך – וְהִקְמַתְּ לְךָ אֲבָנִים גְּדֹלוֹת, וְשָׂדֶתְךָ אֶתְּם בְּשִׂיד. וּכְתַבְתָּ עֲלֵיהֶן אֵת כָּל דְּבָרֵי
הַתּוֹרָה הַזֹּאת בְּעֵבֶרְךָ - - -

והיה בעברכם את הירדן תקימו את האבנים האלה, אשר אנכי מצוה אתכם
היום, בהר עיבל, וְשָׂדֶתְךָ אֶתְּם בְּשִׂיד. ובנית שם מזבח לה' א-להיך, מזבח אבנים,
לא תניף עליהם ברזל.

(מ)אבנים שלמות תבנה את מזבח ה' א-להיך, והעלית עליו עלות לה' א-להיך.
וזבחת שלמים, ואכלת שם, ושמחת לפני ה' א-להיך, (לאחר ש) וכתבת על
האבנים את כל דברי התורה הזאת באר היטב.

בתיאור מעשה יהושע בטקס בהר עיבל – מציין הכתוב, כי בכך מילא יהושע את צוואת משה,
ככתוב בספר תורת משה. זהו, כמסתבר, השם המקביל אל ספר משה – כמכוון לספר דברים,
שהכרנו במובאות מספר נחמיה ודהיי"ב.

מעניין הציטוט בהמשך: מזבח אבנים שלמות, אשר לא הניף עליהן ברזל – שילוב מעניין של שני
הכתובים, במקביל, בספר דברים (כ"ז, ה-ו):

מזבח אבנים – לא תניף עליהם ברזל. (מ)אבנים שלמות תבנה את מזבח ה'
א-להיך...

ובהמשך לכתוב בדברים (שם, ז-ח):

- - - וזבחת שְׁלָמִים - - - וכתבת על האבנים את כל דברי התורה הזאת באר היטב –

הלשון ביהושע (ח', לא-לב):

...ויזבחו שלמים – ויכתב שם על האבנים את משנה תורת משה, אשר כתב לפני
בני-ישראל.

נשים לב: במקביל לְאָמֹר לעיל (פסוק לא) ככתוב בספר תורת משה – הספר, הכתוב (=הַקְּרוּת)
על האבנים, נקרא כאן (פסוק לב) בשם: משנה תורת משה במשמעות של עותק שני לספר תורת
משה דלעיל.³

זאת – ועוד: מספר יהושע, בהמשך הדברים, אנו למדים, כי בספר התורה קורא יהושע במסגרת
טקס הברית בהר עיבל (ח', לד): ואחרי כן קרא את כל דברי התורה – הברכה והקללה – ככל
הכתוב בספר התורה. סביר להניח, כי כוונת הדברים לְאָמֹר בהמשך בספר דברים (כ"ז, יא-כו):

ויצו משה את העם ביום ההוא לאמר: אלה יעמדו לברך את העם על הר גרזים
– בְּעֵבֶרְכֶם אֶת הַיַּרְדֵּן: שמעון ולוי ויהודה ויששכר ויוסף ובנימין. ואלו יעמדו על
הקללה בהר עיבל: ראובן, גד ואשר וזבולן, דן ונפתלי.

נמצא, כי הברכה והקללה ככל הכתוב בספר התורה (ח', לד), כאן, מקבילות לְאָמֹר בפתח
הדברים (ח', לא):

ככתוב בספר תורת משה: מזבח אבנים שלמות - - -

יתר-על-כן, אפשר, שהכתוב המסיים ביהושע (ח', לה):

לא היה דבר מכל אשר צוה משה, אשר לא קרא יהושע נגד כל קהל ישראל –

3. ראו מ"צ קדרי, 'משנה': 1. כפל; 2. עותק שני', מילון העברית המקראית, רמת-גן תשס"ו, עמ' 678.

והנשים והטף והגר ההלך בקרבם – מכוון אל האמור, בהמשך, בספר דברים (כ"ח, א-טט) - - - ובאו עליך הברכות האלה והשיגך, כי תשמע בקול ה' א-להיך - - - ובאו עליך כל הקללות האלה והשיגוך - - -

אלה דברי הברית, אשר צוה ה' את משה לְכַתֹּב את (=עם) בני-ישראל בארץ מואב – מלבד הברית, אשר כרת אִתָּם בחרב.

נמצאנו למדים: הברכה והקללה, ככל הכתוב בספר התורה – לא היה דבר מכל אשר צוה משה, אשר לא קרא יהושע נגד כל קהל ישראל – אף הן מכוונות אל דברי הברית, האמורים בספר דברים – הוא ספר תורת משה, המכונה משנה תורת משה, בספר יהושע ח', כמובא לעיל.

הספר שנמצא בימי יאשיהו

עתה נותר לנו לברר מהו הספר, אשר נמצא בימי יאשיהו במסגרת מסעו לטהר את הארץ והבית, כמתואר בספר המאוחר דברי-הימים ב' (ל"ד, ג-יב):⁴

- - - ובשמונה שנים לְמַלְכוֹ, והוא עודנו נער, החל לדרוש לאלהי דויד אביו. ובשתיים עשרה שנה החל לטהר את יהודה וירושלם מן הבמות והאשרים והפסילים והמסכות - - - וינתץ את המזבחות ואת האשרים וְהַפְּסִילִים פָּתַת לְהִדְקָן וְ(את) כל החמנים גָּדַע בכל ארץ ישראל – וישב לירושלם. ובשנת שמונה עשרה לְמַלְכוֹ – לטהר (את) הארץ והבית – שלח את שפן בן אצליהו ואת מעשיהו, שר-העיר, ואת יואח בן יואחז, המזכיר – לחזק את בית ה' א-להיו. ויבאו אל חלקיהו, הכהן הגדול, ויתנו את הכסף, המובא (ל)בית א-להים, אשר אספו הלויים, שְׁמֵרֵי-הַסֵּף, מִיַּד (אנשי) מנשה ואפרים ומכל שארית ישראל ומכל (בני) יהודה ובנימין וישבי ירושלם [וְיֹשְׁבֵי יְרוּשָׁלַם].⁵ ויתנו על יד עֶשֶׂה (=עושי) המלאכה, המפקדים בבית ה' - - - ויתנו לחרשים וְלְבָנִים - - - והאנשים עשים באמונה במלאכה - - -

מן התיאור המפורט כאן (לעומת התיאור התמציתי, המקביל, במל"ב כ"ב) – ברור, כי אכן מטרת העשייה הייתה: לטהר (את) הארץ והבית מן העבודה הזרה, שנתפטה בימים הארוכים של שלטון מנשה. אולם, באופן מפתיע, משתבץ, אל האירועים בעיצומם, הסיפור על אודות מציאת הספר על-ידי חלקיהו, הכהן הגדול, העושה כל מאמץ, על-מנת שייגיע אל המלך יאשיהו (ל"ד, יד-יט):

ובהוציאם את הכסף, המובא (ל)בית ה', מצא חלקיהו הכהן את ספר תורת ה' ביד משה. ויען חלקיהו ויאמר אל שפן הסופר:⁶ (את) ספר התורה מצאתי בבית ה'. ויתן חלקיהו את הספר אל שפן. ויבא שפן את הספר אל המלך ויִשָּׁב עוד את המלך דבר לאמר: כל אשר נתן ביד עבדיך הם עשים. ויתיכו את הכסף, הנמצא בבית ה', ויתנהו על יד המפקדים ועל יד עושי המלאכה. (ובדרך אגב, כביכול) ויגד שפן הסופר למלך לאמר: ספר נתן לי חלקיהו הכהן. ויקרא בו

4. על הבדלי העריכה של סיפור מציאת הספר בדה"ב לעומת ספר מלכים – ראו הערה 1 לעיל.

5. כך בנוסח ברזיאר בקרי, וכן - בנוסח קורן ודוהן.

6. ראו קדרי (לעיל הערה 3), 'סופר': 1. פקיד ראשי - - - שר משרי המלך', עמ' 751.

שפן לפני המלך. ויהי כשמע המלך את דברי התורה – ויקרע את בגדיו.

מתעוררת אפוא השאלה: כיצד נעריך את מציאת הספר על-ידי חלקיהו ואת שליחתו, באמצעות שפן, אל המלך: האם מקרה הוא או מעשה מתוכנן?

הפסח בירושלים – "המקום אשר יבחר "

עיון בפרטי האירוע – כפי שהוא מוצג בספר דהיי"ב המאוחר דווקא – יוביל אותנו להנחה, כי **הספר** שנמצא אינו אלא **ספר תורת ה' ביד משה** (שנקרא בקיצור: **ספר משה**), הוא ספר דברים, כפי שנכתבו לראות בעיוננו לעיל. ספר זה לא נתגלה עתה לראשונה, ואין צורך להניח, כי נתחבר באותה שעה, שהרי על פי האמור, בספר דברי-הימים שלפנינו, כבר לפני יאשיהו פעל חזקיהו המלך – הן בביעור העבודה הזרה, שהותיר אחריו אחז, אביו, כדברי המספר (דהיי"ב כ"ט, יח): **ויבואו פנימה אל חזקיהו המלך ויאמרו: טהרנו את כל בית ה', והן בחגיגת הפסח – כמסופר בהמשך (שם ל', א):**

וישלח יחזקיהו (שליחים) על (=אל) כל ישראל ויהודה, וגם אגרות כתב על (=אל) אפרים ומנשה, לבוא (אל) בית ה' בירושלם לעשות פסח לה', אלהי ישראל – כמִצְוֹה בספר דברים בלבד (ט"ז, א-ב):

שָׁמֹר אֶת חֹדֶשׁ הָאֲבִיב, וְעָשִׂיתָ פֶסַח לַה' אֱלֹהֶיךָ, כִּי בְחַדֵּשׁ הָאֲבִיב הוּצֵאתָ ה' אֱלֹהֶיךָ מִמִּצְרַיִם (ב)לֵילָה. וְזָבַחְתָּ פֶסַח לַה' אֱלֹהֶיךָ, צֹאן וּבָקָר, בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' לְשַׁכַּן שְׁמוֹ שָׁם.

התייחסות זו אל מעשה הפסח בירושלים **במקום אשר יבחר** – כאמור בספר דברים בלבד – מובאת בהמשך תיאור האירוע בימי יחזקיהו (דהיי"ב ל', טו-יט):

וישחטו הפסח בארבעה עשר לחדש השני, והכהנים והלויים נכלמו ויתקדשו (בטרים) ויביאו עלות (ל)בית ה'. ויעמדו על עֲמֻדָם (=המקום, המיועד להם לעמידה) כמשפטם **כתורת משה, איש הא-להים: הכהנים זרקים את הדם מיד הלויים. כי רִבַּת (=רבים) בקהל, אשר לא התקדשו; והלויים (הממונים) על שחיטת הפסחים (נענו) לכל (איש) לא טהור להקדיש לה'.** כי מרבית העם – רבת (=רובם) מאפרים ומנשה, יששכר וזָבֻלוֹן – לא הטהרו, כי (למרות זאת)⁷ אכלו את הפסח בלא ככתוב (בספר תורת משה, איש הא-להים), כי התפלל יחזקיהו עליהם לאמר: ה' הטוב יכפר בעד (מי שֶׁ)כל לבבו הכין (=התכוון) לדרוש (את) הא-להים, ה' א-להי אבותיו (אף-על-פי ש),⁸ ולא כטהרת הַקִּדְּשׁ.

נמצא, שיחזקיהו המלך כבר פועל על פי הכתוב בספר **תורת משה, איש הא-להים** – הוא ספר דברים – הן בטיהור הארץ והבית והן בקיום הפסח הכלל-ישראלי בירושלים.

ואמנם, על דרך זו, ינהג גם יאשיהו – כמתואר במל"ב כ"ג, כא-כג:

ויצו המלך את כל העם לאמר: עֲשׂוּ פֶסַח לַה' אֱלֹהֵיכֶם, כַּכְּתוּב עַל סֵפֶר הַבְּרִית הַזֶּה. כִּי לֹא נַעֲשֶׂה כַפְסַח הַזֶּה מִיָּמֵי הַשְּׁפָטִים, אֲשֶׁר שִׁפְטוּ אֶת יִשְׂרָאֵל, (ו)בְּכָל

7. ראו קדרי (שם), 'כי: 3. ויתור (תנאי-ויתור)', עמ' 503.

8. ראו קדרי (שם), 'ו' - בסיום: קשר של ניגוד', עמ' 233.

ימי מלכי ישראל ומלכי יהודה, כי אם בשמנה עשרה שנה נעשה הפסח הזה לה' – בירושלם.

ירושלים – הוא במקום אשר יבחר ה' לשכן שמו שם – כאמור בספר דברים (ט"ז, ב); ובלשון המספר כאן: **ככתוב על ספר הברית הזה.**

במקביל, בדהי"ב ל"ה, מציין המספר: **ויעש יאשיהו, בירושלם, פסח לה' – כשהוא מציין, בהמשך, את הצו-המלכותי (פסוק ו'): ושחטו את הפסח – והתקדשו (=והיטהרו וְהָיוּ נְכוֹנִים) והכינו (=וסייעו) לאחיהם לעשות כדבר-ה' ביד-משה – דווקא בירושלים, במקום אשר יבחר – כאמור בספר דברים.**

ואכן, בהמשך, נוקב המספר – בעת ביצוע הדברים – בשמו של **ספר משה** (פסוקים יא-יב): **וישחטו הפסח – ויזרקו הכהנים** (את הדם, אשר קיבלו) **מידם** (של הלוויים), **והלויים מפשיטים** (את קרבנות הפסח). **ויסירו** (את) **העלה לַתֶּתֶם** (לכהנים) **למפלגות** (=לפלוגות, למשמרות) **לבית אבות, לבני העם, להקריב לה' – ככתוב בספר משה, וכן לַבְּקָר.**

ההערה בסיום **וכן לבקר** מתייחסת לאמור בדברים (ט"ז, ב): **וזבחת פסח לה' א-להיך צאן וּבְקָר** (בנוסף לשה), **במקום אשר יבחר ה' לשכן את שמו שם.** וכך אכן נאמר לעיל בדהי"ב ל"ה, **ז: וירם יאשיהו לבני העם צאן כבשים ובני עזים הכל לפסחים . . . שלשים אלף, וּבְקָר – שלשת אלפים . . .** וכך בדומה בפסוקים ח-ט.⁹

לסיום האירוע, כמו במקבילה בספר מלכים, מציין המספר (ל"ה, יח):

ולא נעשה פסח כמהו בישראל מימי שמואל הנביא (במקביל: **מימי השפטים**).
וכל מלכי ישראל לא עשו כפסח, אשר עשה יאשיהו והכהנים והלויים וכל יהודה וישראל הנמצאים [בירושלם]¹⁰ **(יחד עם) ויושבי ירושלם.**

הכוונה כאן **למקום אשר יבחר**, האמור בספר דברים, הוא **ספר משה** הנזכר לעיל. שוב, נמצאנו למדים, כי ספר דברים נקרא בספר דברי-הימים בלשון-קצרה בשם **ספר משה**.

פרשת המלך בספר דברים

עתה הגיעה העת להשיב על השאלה המרכזית, שהצגנו בפתח דברינו: האם מציאת **הספר (ספר תורת ה' בידי משה** הוא **ספר משה** – דהיינו ספר דברים, כפי ששיערנו) על-ידי חלקיהו, הכהן הגדול, והעברתו לקריאת המלך יאשיהו – היא מקרית או מעשה מתוכנן?

על מנת להציע את השערתנו, כי המעשה אכן מתוכנן היה, עלינו להקדים ולבאר את ההתייחסות המיוחדת, שמקבל **המלך**, כראש העם, בספר דברים. זאת – לאחר שבפתח הפרשה מוצגת ההנהגה האידאלית לשבטי-ישראל, היוצאים ממצרים – בדרכם אל הארץ המובטחת (ט"ז, יח):

שפטים ושטרים תתן לך בכל שעריך, אשר ה' א-להיך נתן לך – לשבטיך – ושפטו את העם משפט צדק.

9. ראו דיון מקיף בנושא בדברי הרב ד"צ הופמן, **ספר דברים**, א, תל-אביב תש"ך, עמ' רסו.

10. כך נראה לנו להשלים על-פי ההמשך ויושבי ירושלם.

הנהגת **השופטים**¹¹ – המושלים המנהיגים – **לשבטיך** – במבנה שבטי תחרותי – אכן פעלה בישראל עד לימי שמואל, ובלא הצלחה רבה.¹² בהמשך הפרשה מציע ספר דברים הנהגה חלופית, שהייתה ידועה כבר בימי משה, כפי שהדברים נרמזים בפרטי הדברים שלהלן (י"ז, יד-טו):

כי תבוא אל הארץ, אשר ה' א-להיך נתן לך, ויִרְשָׁתָהּ וישבתה בה, ואמרת: אשימה עלי מלך – ככל הגוים אשר סביבתי; שום תשים עליך מלך, אשר יבחר ה' א-להיך בו; מקרב אחיך תשים עליך מלך; לא תוכל לתת עליך איש נכרי, אשר לא אחיך הוא.

הרקע לתנאי זה: המציאות, שהכיר משה מן הנעשה אצל "האחים" האדומים והמואבים.¹³ **איש נכרי** אָמור לפתור את בעיית התחרות הבין-שבטית.

התייחסות אקטואלית לדור יוצאי-מצרים – משתמעת מהמשך הדברים (פסוק יז):

רק לא ירבה לו סוסים – ולא ישיב את העם מצרימה – למען הרבות סוס. וה' אמר לכם: לא תספון לשוב, בדרך הזה, עוד.

אולם, לענייננו (המצאת ה' הספר למלך יאשיהו על-ידי חלקיהו, הכהן הגדול) – חשוב דווקא התנאי הבא (פסוק יח):

והיה כשבתו על כסא ממלכתו – וכתב לו את משנה התורה הזאת על ספר מלפני הכהנים הלויים. והיתה עמו, וקרא בו כל ימי חייו, למען ילמד ליראה את ה' א-להיו לשמור את כל דברי התורה הזאת ואת החקים האלה – לעשתם. לבלתי רום לבבו מאחיו, ולבלתי סור מן המצוה ימין ושמאל – למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל.

מהו כאן ספר משנה התורה הזאת?

כבר שיערנו לעיל, כי בתיאור מעשה יהושע (פרק ח', ל-לה), בטקס בהר עיבל – מציין הכתוב, כי בכך מילא יהושע את צוואת משה (פסוק לא) ככתוב בספר תורת משה – שמו המלא של ספר משה, כמכוון לספר דברים, על פי המובאות מנחמיה ומדח"ב.

בהמשך נאמר (פסוק לב) במקביל: **ויכתב שם על האבנים את משנה תורת משה, אשר כתב לפני בני-ישראל.**

מכאן, ש**ספר משנה התורה הזאת**, שעל המלך לכתוב – מכוון ל**ספר משה**, הוא ספר דברים.

גם על התוכן, האמור בספר **משנה התורה הזאת**, שכתב המלך **בשבתו על כסא ממלכתו** – אנו למדים מן האמור בהמשך תיאור הטקס אל מול הר גריזים ואל מול הר עיבל: **ואחרי כן קרא את כל דברי התורה – הברכה והקללה – ככל הכתוב בספר התורה (שם, שם לד), דהיינו בספר משנה תורת משה – הוא ספר דברים, על פי המשוער.**

11. ראו קדרי (לעיל הערה 3), 'שופט': 1. מושל, מנהיג, עמ' 1069; **השופטים**, בספר שופטים, היו בעיקר **מושיעים** מאויב.

12. כבר בספר יהושע כ"ב – פרישת המזבח על הירדן. ראו גם בספר שופטים בפרק ה', בשירת דבורה: לפלגות ראובן (ועוד שבטים) – ואורו מרון; בפרק ח' שרי סכות – כנגד גדעון; בפרק י"ב איש אפרים – כנגד יפתח ואנשי גלעד; בפרק ט"ו שמשון ואיש יהודה; בפרקים כ"א-כ"א פרישת פילגש בגבעה.

13. ראו בראשית ל"ו, לא-לט: ואלה המלכים, אשר מלכו בארץ אדום . . . וראו במדבר כ"ב, ד: ובלק בן צפור מלך למואב בעת ההיא. ורש"י על-אתר: "מנסיכי מדין היה. וכיון שמת סחון, מנהו עליהם לצרף שעה".

"ספר הברית" שבספר דברים

לפיכך, נראה לנו, כי את דברי התורה: הברכה והקללה, ככל הכתוב בספר התורה – כמובא בספר דברים (כ"ז, יא-כא, וכן כ"ח, א-סט – כמוצא לעיל), ביקש חלקיהו, הכהן הגדול, כי ייקראו לפני המלך יאשיהו. במיוחד אָמור לזעזע אותו הכתוב שם (כ"ח, לו):

יולך ה' אתך ואת מלכך, אשר תקים עליך, אל גוי, אשר לא ידעת אתה ואבותיך, ועבדת שם א-להים (אחרים) (מ)עץ¹⁴ ואבן, והיית לשְמָה, למשל ולשנינה בכל העמים, אשר ינהגך ה' שמה.

ואכן תכניתו של חלקיהו צלחה – כדברי המספר (דהיי"ב ל"ד, יט-כא):

ויהי כשמע המלך (את) דברי התורה – ויקרע את בגדיו. ויצו המלך את חלקיהו ואת אחיקם בן שפן ואת עבדון בן מיכה ואת שפן הסופר ואת עֲשֵׂיה, עבד-המלך, לאמר: לכו דרשו את ה' בעדי ובעד הנשאר בישראל וביהודה – על דברי הספר אשר נמצא, כי גדולה חמת ה', אשר נתְקָה בנו, על אשר לא שמרו אבותינו את דבר ה' – לעשות ככל הכתוב על הספר הזה... אשר נמצא... ר"ל ספר תורת ה' ביד משה, שמצא חלקיהו הכהן בבית ה'.

ואכן, על פי ההנחיה, המובאת בספר שמצא (דברים י"ח, ט-כב): ...נביא מקרבך, מאחיד, כמני, יקים לך ה' א-להיך – אליו תשמעו... – פונה חלקיהו אל הנביא שבימיו (דהיי"ב ל"ד, כב-כח):

וילך חלקיהו ואשר [יש לגרוס: ואישי (או ואנשי)]¹⁵ המלך אל חלדה הנביאה - - וידברו אליה כזאת (ציווה המלך: לכו דרשו את ה' - - -) ותאמר להם: כה אמר ה', א-להי ישראל, אָמְרו לאיש, אשר שלח אתכם אלי. כה אמר ה': הנני מביא רעה על המקום הזה ועל יושביו, את כל האלות הכתובות (אינו במקביל) על הספר, אשר קראו לפני מלך יהודה.

כפי ששיערנו, היא התכוונה לאָמור בספר דברים פרק כ"ח:

ובאו עליך כל הברכות האלה והשיגך - - - ובאו עליך כל הקללות האלה והשיגוך - - - ובהמשך: יולך ה' אתך ואת מלכך, אשר תקים עליך, אל גוי, אשר לא ידעת אתה ואבותיך - - -

אך, כדי להרגיע את המלך הנרגש – ויקרע את בגדיו כמתואר לעיל – מוסיפה הנביאה ואומרת (כו-כח):

ואל מלך יהודה, השלח אתכם לדרש בה', כה תאמרו אליו: כה אמר ה', א-להי

14. השלמנו מ' מסוף המלה אחרים. ואפשר – לשון קצרה: א-להים אחרים (אלהי) עץ ואבן. כך גם בדברים כ"ח, סד: ועבדת שם אלהים אחרים... (אלהי) עץ ואבן.

15. מבין כל הצעות הפרשנות, לקושי שבכתוב, זו נראית לנו ביותר. י' אבן גנאח בספרו: הרקמה, א, ירושלים תשכ"ד, עמ' רעא, משלים ואשר (שלח) המלך; או ואשר (צוה) המלך. התרגום הארמי: ודהו (ומי שהיו) עם מלכא. רד"ק: ואשר צוה המלך ללכת עם חלקיהו לדרוש את ה'.

ישראל, (אחר) הדברים אשר שמעת: יען רך לבבך, ותכנע מלפני א-להים – בשמעך את דבריו על המקום הזה (ירושלים, המקום אשר יבחר) ועל ישביו – ותכנע לפני, ותקרע את בגדיך ותבדך לְפָנַי – וגם (=אכן)¹⁶ אני (שָׁמַעַ) שמעתי (=נענית לך)¹⁷ נאם ה'. (לכן) הנני אֶסְפֵךְ אל אֶבְתִּיךָ, ונאספת אל קברותיך בשלום – ולא תראינה עיניך בכל הרעה, אשר אני מביא על המקום הזה (=ירושלים) ועל ישביו...

וישיבו את המלך דבר – את דבר הנביאה.

ואכן, תגובת המלך על דברי הנביאה – הביאה לכלל מימוש מלא של תכנית חלקיהו – מי ש'המציא' את הספר, ש'מצא' בבית ה', אל יאשיהו המלך, כדי שיפעל לטהר את הארץ ואת הבית מעבודה זרה. וכך יאמר המספר בהמשך (כט-ל):

וישלח המלך ויאסף את כל זקני יהודה וירושלם. ויעל המלך (אל) בית ה' וכל (=עם כל) איש יהודה וישְׁבֵי ירושלם והכהנים והלויים וכל העם, מגדול ועד קטן. ויקרא באזניהם את כל דברי ספר הברית, הנמצא (=שנמצא. לשון עבר) (ב)בית ה'.

לפנינו פִּינוּי מקביל אל ספר תורת ה' ביד משה – הוא ספר דברים, שמצא חלקיהו (ל"ד, יד) כמשוער לעיל. אפשר, שהכינוי ספר הברית מרמז אל הפרשה, שהקריא חלקיהו למלך – כל הברכות וכל הקללות (דברים כ"ח) – הנחתמות במלים (כ"ח, סט):

אלה דברי הברית, אשר צוה ה' את משה לכרת את (=עם) בני-ישראל בארץ מואב – מלבד הברית, אשר כרת אתם בחרב.

ואכן זה המעשה שעושה יאשיהו בהמשך (דהיי"ב ל"ד, לא-לג):

ויעמד המלך על עֶמְדוֹ (=עמודו)¹⁸ ויכרת את הברית לפני ה' ללכת אחר ה' ולשמור את מצותיו וְעֻדְתָיו וחקיו בכל לבבו ובכל נפשו לעשות (=לקיים) את דברי הברית, הכתובים על הספר הזה (=ספר הברית, שנמצא בבית ה'). ויעֲמֵד (בברית)¹⁹ את כל הנמצא בירושלם ו(ב)בנימון, ויעשו יושבי ירושלם כברית א-להים, א-להי אבותיהם.

שוב מתייחס המספר לאמור בסיום דברים כ"ח, סט שהבאנו לעיל:

אלה דברי הברית... בארץ מואב – מלבד הברית, אשר כרת אתם בחרב.

נמצאנו למדים:

ספר תורת ה' ביד משה, שמצא חלקיהו, הכהן הגדול, אכן היה ספר דברים, שבמרכזו – ספר

16. ראו קדרי (לעיל הערה 3), גם: מילת הדגשה', עמ' 159-160.

17. ראו קדרי (שם), 'שמע': 4. הטה אוזן', עמ' 116.

18. ראו מל"ב י"א, יד; שם כ"ג, ג; דהי"ב כ"ג, יג.

19. ראו במקביל מל"ב כ"ג, ג.

הברית (דברים כ"ז וכ"ח), ובו הכתוב (כ"ח, לו) **יולך ה' אותך ואת מלכך**. ספר זה הוצג לפני המלך יאשיהו. הוא הושפע ממנו, כינס את העם, וכאמור לעיל:

ויקרא באזניהם את כל דברי ספר הברית, הנמצא (ב)בית ה'.²⁰

סיום

עשינו דרך ארוכה – כדי לאשש את ההנחה, כי הספר, ש'מצא' חלקיהו, הכהן הגדול, לא 'הומצא' בימיו. **ספר תורת ה' ביד משה**, שהוצג לפני המלך יאשיהו, היה **ספר משה** (ככינויו הקצר בנחמיה ובספר דברי-הימים), הוא ספר דברים, שבמרכזו – **ספר הברית** (דברים כ"ז, כ"ח). ספר זה – **משנה תורת משה** – נצטווה המלך לכתוב לעצמו (דברים י"ז, יח), והוא נקרא בטקס הברית, בהר עיבל, בימי יהושע (ח', לד). יאשיה פעל אפוא על פי ספר זה (שהמציא לו חלקיהו) וכתר ברית לפני ה' **לעשות את דברי הברית, הכתובים על הספר הזה**, ואת הפסח **ככתוב בספר משה** – הוא ספר דברים.

נמצא, שבאמצעות הספר, 'שמצא' (ספר דברים) – מעודד חלקיהו, הכהן הגדול, את יאשיהו במעשי הרפורמה הדתית, שערך ביהודה ובישראל.

20. ראו גריניץ (לעיל הערה 2), עמ' 357: והנה אפשר להסכים, שבאמת היה שם ספר דברים או גם ספר דברים. כבר רמזתי, שזו דעתם של חז"ל, ומהם קיבלו אבות הכנסיה. הם אמרו, שמצאו את הספר, כשהוא מגולל בפסוק: "יולך ה' אתך ואת מלכך" שבתוכה (דברים כ"ח, לו). דעה זו הולמת את הסיפור במלכים ב', ועוד יותר – את נוסח תשובת חולדה בדה"ב (ל"ד, כד): "הגני מביא . . . על המקום הזה ועל יושביו את כל האלות, הכתובות על הספר".

